

PRÒLEG: DE VALLS A MÈXIC, PASSANT PER MONTSERRAT, FRANÇA I SUÏSSA

Comencem a disposar de llibres de records escrits per aquells que durant la Guerra Civil eren uns nens i que després van haver de marxar cap a l'exili. Des d'aquesta perspectiva, aquell conflicte bèl·lic vist amb ulls de nen ha esdevingut tot un gènere narratiu i testimonial d'una vàlua excepcional.¹ Segurament la narració dels cosins Joan i Jacint Reventós² fou la pionera que es publicà a Catalunya, però en aquest cas cap dels dos no s'hagué d'exiliar el 1939. En aquests darrers temps s'han publicat, en canvi, algunes narracions sobre l'experiència vital dels qui, essent infants durant el nostre conflicte, no varen poder tornar a Catalunya fins molts anys després i hagueren de viure durant dècades a diferents països del mon. Estic pensant, per exemple, en els records escrits per Núria Pi-Sunyer,³ per Cristian Aguadé⁴ o per Amadeu Cuito,⁵ i en les diverses experiències vitals que podem trobar en alguns llibres que recullen testimonis col·lectius.⁶

Ara ens arriben els records d'un altre d'aquests nens, Carles Gerhard i Hortet, nascut a Valls l'any 1928, fill de Carles Gerhard i Otten-

1. De la gran quantitat de relats escrits sobre la guerra n'és una mostra el fet que al Fons d'Història Local de Catalunya tinguem localitzades 1.047 biografies i llibres de memòria del període de la Guerra Civil a Catalunya. <http://sibhil.la.uab.cat/fonshl>

2. Joan i Jacint Reventós, *Dos infants i la guerra. Records de 1936-1939*, Barcelona: Club Editor, 1974.

3. Núria Pi-Sunyer i Cuberta, *L'exili manllevat*, Barcelona: Proa, 2006.

4. Cristian Aguadé, *Memòries d'un català a l'exili*, Barcelona: La Magrana, 2009.

5. Amadeu Cuito Hurtado, *Memòries d'un somni*, Barcelona: Quaderns Crema, 2011.

6. Com per exemple *Veus de l'exili: 20 testimonis de la diàspora catalana*, entrevistes a cura de Josep M Figueres. Epíleg de José M. Murià, Valls: Cossetània, 2007, on es recull el testimoni d'alguns que eren nens durant la guerra, com Macià Alavedra, Teresa Rovira, Guillermina Peiró o Amèlia Trueta.

wälder, un destacat polític que milità en la Unió Socialista de Catalunya i que, pel novembre de 1932, va ser elegit diputat del Parlament de Catalunya, formant part de la candidatura d'Esquerra Republicana per Tarragona. L'oncle, Robert Gerhard, fou un músic de prestigi mundial.

Teniu a les mans un llibre testimonial que té un caràcter molt especial. En primer lloc per l'estil planer i atractiu de la seva narració i també pel caràcter acurat i precís de les moltes i variades descripcions que inclou. Carles Gerhard està dotat d'uns coneixements culturals notables i la seva narració va acompanyada d'explicacions històriques, geogràfiques o tècniques sempre pertinents i il·luminadores. Es tracta dels records d'un home dotat d'una memòria prodigiosa i que també manifesta posseir una notable curiositat intel·lectual. D'altra banda, l'ambient polític familiar, progressista i esquerrà, però no radical, i clarament catalanista, marcarà l'autor d'aquests records ja des de la infantesa. Mai no abdicarà d'aquestes conviccions, visqui a on visqui, passi per les difícils circumstàncies que passi.

Com veurà el lector, la narració està dividida en tres parts un xic desiguals. La primera comprèn els seus primers deu anys de vida, des del Valls de la infantesa fins a la sortida cap a l'exili, al començament del 1939. A les pàgines inicials, hi trobem, a més de l'explicació de la variada procedència familiar, descripcions interessants sobre les formes de vida al camp català de llavors, on encara hi havia gent que recordava la darrera guerra carlina. Hi ha també alguns esdeveniments que criden l'atenció pel seu impacte social i polític, com és el cas de la inauguració a Valls de la primera l'escola pública i catalana, la gran innovació del règim republicà, que provocà la reacció airada de les classes conservadores vallenques.

L'elecció del pare com a diputat del Parlament de Catalunya, del qual en serà secretari, provocarà el trasllat de la família a Barcelona, on el petit Carles viurà de forma llunyana tant els fets de 6 d'octubre de 1934 com els del 19 de juliol del 1936. De tota manera, el nucli central d'aquesta primera part són els dos anys i mig viscuts al monestir de Montserrat després que, l'agost del 1936, el seu pare fos nomenat, pel conseller de Cultura Ventura Gassol, Delegat i, després, Comissari de la Generalitat a Montserrat per tenir cura del santuari i evitar-ne la destrucció. El pare, que fou ratificat en el càrrec pels successors de Gassol a la conselleria de Cultura, Antoni M. Sbert i Carles Pi i Sunyer, ja ens

havia deixat un testimoni excepcional del que va suposar assumir una responsabilitat tan complexa en uns temps tan convulsos.⁷ Allà hi explica com, durant la guerra, Montserrat es convertí en un centre d'atracció i un refugi provisional per a polítics destacats i personalitats rellevants, i per a les seves famílies. Ara, trenta anys després, podem afegir a aquella llarga narració la visió del fill, un nen que tot just havia fet vuit anys quan arribà al monestir i que en marxarà amb deu anys i mig. El Montserrat de la guerra, vist amb els ulls d'un nen, fou un espai excepcional on els pocs infants que hi havia eren sorprenentment lliures, feien gairebé el que volien i no anaven a escola mentre la societat es transformava radicalment a causa del conflicte bèl·lic i de la revolució social.

Aquelles llargues i forçoses vacances les recorda Gerhard com una etapa de felicitat i de llibertat. Aquell nen entremaliat va presenciar, amb la curiositat típica dels infants, una notable desfilada de gent del món polític, des del president Azaña i el seu seguici, a la família Companys, el conseller Sbert, l'escultor Viladomat, el pintor Anglada Camarasa, la família del doctor Trueta o la de Joan Comorera. Foren molts els refugiats il·lustres que, amb llurs famílies, anaren a Montserrat cercant tranquil·litat i fugint dels bombardeigs de Barcelona. Assistirà, a començament del 1938, a la sessió de les Corts Republicanes que tingué lloc al monestir; contemplarà com el santuari esdevenia un important hospital de guerra, i seguirà de prop les visites intempestives dels homes del Comitè Revolucionari de Monistrol, als quals el seu pare aconseguia calmar tocant, a l'orgue del monestir, himnes revolucionaris.

A mitjan 1938, el petit Carles començarà a adonar-se de la desmoralització generalitzada que produïa la convicció que la guerra estava perduda i que caldria marxar a l'estranger. Tristesa que s'incrementarà amb la llarga malaltia i mort de la mare, Teresa Hortet, i també la de l'avi Gerhard, totes dues esdevingudes al monestir. La marxa cap a la frontera serà realment caòtica, llarga i èpica fins que el 28 de gener de 1939, amb l'àvia Gerhard, el pare i la seva germana Teresa entraren a peu a França per la Jonquera.

La segona part, la més extensa, tracta de la vida de la família Gerhard com a refugiats, primer a França, i després a la neutral Suïssa, a

7. Carles Gerhard, *Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, pròleg de Josep Massot i Muntaner.

partir del gener de 1941. D'ambdós països el petit Gerhard assenyalarà sempre el gran contrast amb la Catalunya de la qual prové. Als ulls d'un nen, les diferències, fins i tot en els més petits detalls de la vida quotidiana, cridaven més l'atenció que no pas als adults. Ara bé, el que més destaca d'aquesta segona part és que el relat esdevé cada cop més polític, fins al punt de convertir-se en una autèntica crònica de les enormes dificultats per les quals varen passar els refugiats republicans durant els anys de la Segona Guerra Mundial. El conflicte europeu apareix, així, com un punt central de la narració, atès que era no sols el que condicionava els llocs on anaven a viure els Gerhard, i l'evolució mateixa del seu pensament polític, sinó també, i sobretot, el que determinaria si podrien acomplir mai el seu desig de retornar a Catalunya.

L'escrit està ple de les percepcions polítiques sobre cada moment, sens dubte força influïdes per les idees del pare. Així, assistim a la perplexitat que els provocarà l'incomprensible pacte germano-soviètic d'agost del 1939 i la sorpresa amb què varen assistir a l'esclat de la Segona Guerra Mundial, el primer de setembre d'aquell mateix any. La narració és plena de consideracions extremament interessants sobre com es vivia al bell mig de França, durant els primers mesos, aquella curiosa guerra –la *drôle de guerre*–, i també de reflexions polítiques sobre un conflicte que, segons Gerhard, era més un combat ideològic que no pas una lluita entre estats i nacionalismes. Aquestes consideracions segurament estaven provocades pel fet de viure en un poblet de la França central on predominaven les idees conservadores i anticomunistes dels contraris al Front Populaire i on, fins i tot, hi havia l'opinió estesa que l'Alemanya de Hitler no era l'enemic principal dels francesos. El petit Gerhard, que venia força condicionat pel caràcter de la guerra civil espanyola, se sorprendrà davant del fet que el règim de Hitler hi comptés amb tantes comprensions. La ràpida i sorprenent desfeta militar francesa del maig-juny del 1940 obligarà la família Gerhard a afegir-se a una nova, massiva i també caòtica fugida de població civil, ara cap al sud, fins que, en un tren de càrrega, van poder arribar a Marsella. Aquells foren moments de grans dubtes: cap a on anar?, què ens pot passar? Finalment, l'u de gener de 1941 van poder entrar a Suïssa, mercès a recuperar la nacionalitat de l'avi Gerhard.

Disposem de pocs testimonis dels catalans que passaren una part del seu exili a Suïssa.⁸ Per això, aquests records assoleixen un gran interès per la considerable estimació que el nostre protagonista mostra per la gent del país i pel seu notable coneixement de la seva geografia. Hi viurà deu anys: tota l'adolescència i el principi de la joventut, fins que marxi cap a Mèxic. Gerhard ens ofereix un retrat impressionista, ple de percepcions subtils, tant sobre la vida a la Suïssa rural, la de l'alta muntanya, com de la vida a la ciutat, Zuric. Els Gerhard només tingueren relacions molt puntuals amb la petita colònia dels refugiats catalans a Suïssa. Tal vegada el més significatiu fou l'arribada a aquell país, a finals del 1942, de Ventura Gassol i de Josep Tarradellas, tots dos ben coneguts del pare, fugint de la zona de Vichy que havia estat ocupada per l'exèrcit alemany.

Poc a poc els Gerhard van anant integrant-se a la vida suïssa, tot i que estaven convençuts de la provisionalitat de l'estada i que el retorn a Catalunya es produiria a l'acabament de la guerra. Aquí, de nou, trobem descripcions precises sobre aquell país que, malgrat estar envoltat per la guerra, maldava per mantenir la neutralitat dins un conflicte que també havia dividit la seva ciutadania. Per què aquell adolescent encuriós que era llavors Carles Gerhard aviat va detectar les grans diferències existents entre la Suïssa francesa, agrària i conservadora, que mirava amb simpatia el règim de Vichy, enfront de la suïssa alemanya de Zuric, molt més avançada i industrial, la qual, precisament perquè podia entendre la propaganda nazi, se sentia atemorida i amenaçada pel III Reich. Gerhard ens parla del paper que hi jugaren els "adaptadors", que era com llavors es qualificaven els suïssos proalemanys, una gent que pertanyia majoritàriament a les classes altes i entre els quals hi havia, fins i tot, alguns militars. La Suïssa d'aquells anys fou un curiós lloc de pas i de trobada d'homes de negocis sense escrúpols que traficaven amb tot, i també d'espies, de diplomàtics amb missions especials, de conspiradors i de refugiats dels més variats països, fins i tot, a partir del començament de l'any 1945, de molts nazis fugitius.

8. Els més destacats catalans que varen estar com a exiliats a aquest país foren, en bona part, gent vinculada a l'església i al mon catòlic, com ara el cardenal Francesc Vidal i Barraquer, el canonge Carles Cardó o el jove activista Ramon Sugranyes de Franch. També hi van viure el mecenes Rafael Patxot, l'escriptora Aurora Bertrana i, com veurem, els polítics Josep Tarradellas i Ventura Gassol.

Llegint aquesta segona part hi trobareu una petita crònica de com va seguir el decurs de la Segona Guerra Mundial un adolescent català, clarament anti-nazi, que vivia en un país neutral però força peculiar. El seu seguiment del conflicte serà apassionat: omplirà l'habitació de mapes per tal d'anotar-hi amb precisió els esdeveniments bèl·lics d'Europa, del nord d'Àfrica i fins i tot del Pacífic. La llarga guerra provocarà lògicament tota mena d'estats d'ànim. Els Gerhard passaran per moments molt difícils; tal vegada el més depriment serà a l'estiu del 1942, coincidint amb el màxim avenç alemany i dels japonesos. Llavors, ens dirà, semblava que "tot estava perdut". Però a partir del 1943 vindran les etapes d'optimisme, provocades per les victòries aliades a Stalingrad, al nord d'Àfrica i pels avenços nord-americans al Pacífic.

Carles Gerhard ens ofereix informacions molt fresques, de com es vivien els fets en el moment. Són esdeveniments que, llegits ara, quan sabem com va acabar tot allò, no tenen el to d'emoció de llavors, perquè ja els tenim integrats en una visió de conjunt. És per això que cal destacar la rellevància d'alguns dels fets que s'hi expliquen. Com, per exemple, la sorpresa agradable que, a la família, els produeixen les primeres informacions sobre l'existència d'una resistència armada a França, el *maquis*, que aviat creuran confirmada mercès als enigmàtics missatges que emetia periòdicament en francès la BBC des de Londres. I també l'impacte que van ocasionar a Suïssa els bombardeigs aliats de les ciutats alemanyes i, després, el descobriment de l'existència dels camps d'extermini dels nazis. Quan els noticiaris aliats varen començar a oferir un testimoni filmat d'aquelles massacres, varem quedar, ens diu Gerhard, "aclaparats i sorpresos... inclús nosaltres, que estàvem predisposats a creure qualsevol barbaritat dels nazis, no havíem arribat a imaginar res que s'hi acostés".

És destacable, penso, la subtil consideració que ens ofereix sobre l'efecte moral que va produir la derrota final de Hitler i els nazis a la Suïssa alemanya, i especialment a Zuric. Els sectors més cultes d'aquella societat varen sentir una sensació contradictòria: celebraven l'acabament d'aquell règim brutal i antidemocràtic, però també els embargava la pena i la perplexitat d'haver d'assistir a la desintegració moral i cultural d'Alemanya. Allò era un desastre davant del qual els suïssos de parla i cultura alemanyes no podien restar indiferents. Tenien la sensació que la desfeta alemanya significava també l'enfonsament de bona part de tot allò que formava part del seu patrimoni cultural.

Al costat d'aquestes reflexions generals sobre l'impacte que la fi del conflicte mundial havia produït a la neutral Suïssa, hi trobem les sensacions provocades per aquest fet entre els refugiats catalans. Perquè aquells foren uns moments d'eufòria i d'esperança. Havien de ser la fi del patiment, però es feien dues preguntes angoixants: podrem tornar a Catalunya? I, què passarà amb Franco? La decepció política començà, segons Gerhard, amb “la traïció” dels laboristes anglesos que després d'haver acusat Churchill i els conservadors de donar suport a Franco, quan van arribar al poder no van fer res per fer fora el dictador espanyol. Aviat els tenallà la percepció anguniosa que l'inici de la “guerra freda” repercutiria decisivament en la situació espanyola. I de nou tornaren els temps d'angoixa i de preocupació, incrementades pel fet de veure com els altres refugiats tornaven als seus països i ells no podien fer-ho.

El pare, com a distant militant del PSUC, el 1945 “encara creia en la bona fe de l'URSS... i que acabada la guerra, tots els problemes internacionals es deixarien resoldre en el si de les Nacions Unides i per la via de la bona entesa”. Eren, ens diu, uns “moments que l'opinió publica europea era més favorable a l'URSS i als partits comunistes... els principals organitzadors de la resistència armada dins els països ocupats per les forces de l'Eix”. Per a Gerhard era evident que el patiment del poble rus havia estat molt gran, sobretot si se'l comparava amb el reduït cost humà i material de la guerra pagat per França. Ara bé, a partir del 1948 la mala imatge dels soviètics s'incrementà per accions com el bloqueig de Berlín i el cop d'estat de Praga. Fou llavors quan es produí una notable crisi de consciència del seu pare, i també d'ell mateix: malgrat que els soviètics eren els únics que seguien denunciant l'existència del règim de Franco, ja no podia excusar-se el seu expansionisme, ni la seva política dictatorial, manifestada clarament en els nous règims creats a l'Europa de l'Est.

Penso que cal remarcar la perplexitat i confusió que durant la postguerra mundial va viure la gent formada en la cultura política de l'esquerra catalana dels anys 1930. Els qui, com el seu pare, havien simpatitzat amb l'inicial projecte del PSUC –perquè superava la divisió històrica entre comunistes i socialistes i servia per aturar el radicalisme de la CNT– es trobaren que, malgrat la victòria aliada, l'espai de l'esquerra tornava a estar profundament dividit a causa de l'estalinització dels partits comunistes, el PSUC inclòs, i per l'orientació clarament

“occidental” i proamericana dels socialistes europeus. D’aquesta situació inesperada i indesitjada, Franco i el seu règim dictatorial van ser els qui en van treure més profit.

Carles Gerhard i el seu pare seran profundament crítics amb els polítics republicans que havien sortit de la guerra ja enfrontats i continuaven barallats durant la postguerra. Però, així com el pare, en els seus records de la guerra, és força sever amb l’actuació concreta d’alguns d’ells, com ara Joan Comorera, Josep Tarradellas i Lluís Companys,⁹ el fill ens ofereix una crítica política menys personalitzada i més genèrica: tots, o gairebé tots, en varen ser responsables. La seva ineficàcia política havia estat evident, i no tenien credibilitat davant els aliats. Reconeix, però, la seva ingenuïtat, compartida per la majoria de l’exili espanyol, a l’hora de considerar que la caiguda de Hitler i Mussolini havia de comportar forçosament també la de Franco. Així, cap al 1948, els Gerhard es trobaven totalment desencantats de la política que predominava a l’Europa occidental. Veien perduda l’esperança de retornar definitivament a Catalunya i els embargava de nou l’angoixa de com seria el seu futur, atès que no els agradava la perspectiva de viure a Suïssa per sempre.

De tota manera, l’arribada de la pau europea va permetre el retrobament de la família i les primeres visites a Catalunya, d’ell i de la germana, als estius de 1947, 1948 i 1950. Després de vuit anys d’absència, el contrast entre aquella Catalunya de la postguerra i Suïssa fou molt acusat. Carles es trobà amb una Barcelona trista, bruta i deixada, que contrastava radicalment amb la neta i ordenada Zuric. Tot i això, descobrirà que la sociabilitat i les formes de vida dels catalans eren molt més agradables, obertes i festives que no les de l’austera i tancada societat suïssa. Però el fet que la Guàrdia Civil l’impedís d’entrar a Andorra perquè era “*hijo de diputado socialista*” va servir perquè s’adonés de la realitat del franquisme.

La seva vida a Suïssa després de 1945 començava a no tenir gaire sentit, llevat de per a finalitzar els seus estudis d’enginyeria química.

9. Les memòries de Carles Gerhard Ottenwälder, abans esmentades, varen ser escrites a França molt poc després d’acabada la guerra, entre 1939 i 1940, tot i que després les va repassar a Mèxic. Aquesta proximitat temporal entre la redacció del text i els esdeveniments narrats, explica, en part, la duresa d’alguns dels comentaris sobre l’actuació d’aquests polítics durant la guerra. Els records de Gerhard pare acaben el 28 de gener del 1939 amb l’entrada a França.

Fracassada la fàbrica de pedres d'encenedor gestionada pel seu pare en un poble del Ticino, la possibilitat d'instal·lar-ne una de similar a Mèxic va permetre que s'hi traslladessin a viure. Ell tenia llavors 23 anys, però havia viscut més temps a l'estranger que no pas a Catalunya: onze anys a Suïssa, dos a França i només deu a la seva terra.

El llibre de records de Carles Gerhard i Hortet finalitza amb un curt epíleg mexicà. Són unes pinzellades breus que tracten del contrast que experimentà: venint de Suïssa, la societat mexicana el va sobtar pel desordre, per la constant improvisació i pel caràcter imprevisible de les coses. La sensació fou de desorientació i que l'adaptació seria difícil. La relació amb la nombrosa colònia de refugiats catalans també fou complicada, atès que aviat s'adonarà que els qui no havien viscut la Guerra Mundial de prop, a Europa, com ells, no comprenien en absolut el que havia significat en realitat aquell conflicte brutal. Gerhard trobava que els catalans de Mèxic estaven massa aferrats a les idees del 1939, quan van deixar el país. Considerava que no havien extret cap lliçó del que havia significat realment tant la Guerra Civil espanyola com aquell gran conflicte mundial.

El seu pare intervindrà discretament en la vida política dels exiliats catalans, sobretot participant, en tant que diputat, en l'elecció de Josep Tarradellas com a president de la Generalitat, l'agost de 1954. Però llavors el Gerhard pare ja estava totalment desenganyat de la política de l'exili republicà i força desil·lusionat.¹⁰ El fill també restarà al marge de la política dels exiliats i només es vincularà a alguna de les associacions creades a Mèxic, com ara l'Orfeó Català, entitat en la qual coneixerà la que serà la seva esposa, Antònia Pi-Suñer i Llorens, membre d'un coneguda família de refugiats catalans: filla de Cèsar Pi-Suñer Bayo i néta d'August Pi i Sunyer, tots dos destacats fisiòlegs.

A les darreres pàgines, Gerhard constata que la majoria dels refugiats catalans que vivien a Mèxic i que, després de la mort de Franco, varen tornar a Catalunya no s'havien pogut adaptar a la nova societat: "s'havien sentit estranys a casa seva". Són unes paraules dures que resumeixen cruelment la seva pròpia existència. Carles Gerhard pertany a la generació que marxà de Catalunya quan eren nens i que va viure

10. Carles Gerhard Ottenwälder va treballar com a traductor molts anys i va morir a la Ciutat de Mèxic el dia de Nadal del 1976 als 77 anys.

l'adolescència i la joventut lluny de la pàtria, en països força diferents. Una generació i una gent que, com ell mateix diu, havien estat “expulsats de la nostra terra i privats de la nostra nacionalitat”. Les idees i el compromís polític dels pares els havien forçat a fugir, essent molt petits, cap a un món més aviat hostil, a viure molts anys provisionalment i mig indocumentats, i a patir nombroses dificultats per tal de subsistir. Carles Gerhard gairebé mai no utilitza la paraula “exiliat” per qualificar la seva condició i la dels seus, sinó que parla dels “refugiats” –un terme que té unes connotacions menys polítiques però que és més dur vitalment, atès que posa èmfasi en la idea d'expulsió del seu país i de poc arrelament allà on viu. El refugi és, quasi sempre, una forçada provisionalitat.

Ens trobem davant d'uns fragments de la vida, a cops força emotius, d'un nen que passà la frontera a peu agafat a la mà de l'àvia. Uns records que comencen amb les vivències captades pels ulls d'un infant durant la guerra, que donen pas a la curiositat de l'adolescent i que finalment acaben amb les reflexions més acurades del jove estudiant universitari. Són un conjunt d'experiències vitals narrades amb un realisme notable. No sols hi ha la descripció de nombrosos fets i de les diverses circumstàncies viscudes, també hi trobem una anàlisi feta sovint amb precisió científica. Assistim a la presa de consciència progressiva de la seva complexa condició de refugiat, amb tot el que això comportava. Llegiu aquest llibre i us adonareu com, per a Carles Gerhard, la seva família esdevingué el principal “refugi”, la protecció defensiva fonamental enfront d'un món desconegut i hostil. Sense ella, sense el pare, l'àvia i la germana, ell no seria el qui ha estat.

Borja de Riquer i Permanyer
Sant Cugat del Vallès, febrer de 2013